

**СУТНІСТЬ, КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ТА ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ
ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ В СТАРШІЙ ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ**

В статті на основі аналізу наукової літератури узагальнено різні підходи до понять «диференціація», «профільна диференціація», «профільне навчання». Розглянуто сутність, концептуальні основи профільного навчання, визначено його завдання, принципи. Відповідно до поставленої мети, представлено до розгляду основні нормативні документи, що регламентують реалізацію профільного навчання в практику сучасної школи. На основі системного аналізу різних підходів щодо визначення принципів організації профільного навчання, виокремлено найсуттєвіші із них.

Ключові слова: диференціація, профільна диференціація, профіль, профільне навчання.

В статье на основе анализа научной литературы обобщены различные подходы к понятиям «дифференциация», «профильная дифференциация», «профильное обучение». Рассмотрена сущность, концептуальные основы профильного обучения, определены его задачи, принципы. В соответствии с поставленной целью, представлены к рассмотрению основные нормативные документы регламентирующие внедрение профильного обучения в практику современной школы. На основании системного анализа различных подходов в определении принципов организации профильного обучения, выделены наиболее существенные из них.

Ключевые слова: дифференциация, профильная дифференциация, профиль, профильное обучение

The article is based on analysis of scientific literature. Different approaches to the concepts of "differentiation", "profile differentiation," "specialized education" are summarized. The essences, conceptual foundations of specialized education are examined. Its tasks and principles are defined.

For this purpose, presented to the basic regulations governing the implementation of school education in the practice of modern schools. Based on a systematic analysis of different approaches to defining principles of Special Education, determines the most essential of them.

Keywords: differentiation, profile differentiation, profile, specialized education

Актуальність проблеми У нових соціально-економічних умовах першочергового значення набуває проблема вдосконалення національної системи освіти, спрямованої на розвиток талантів, розумових і фізичних здібностей людини як особистості та найвищої цінності суспільства. Пріоритетним завданням реформування й модернізації освіти в Україні визначено організацію профільного навчання в загальноосвітній школі. Саме профільне навчання сприяє гуманізації, індивідуалізації, диференціації системи освіти, що є основою соціалізації особистості.

Таким чином, мета освіти сьогодні – створення умов для розвитку та саморозвитку учнів, виховання у них здатності активно діяти, самостійно приймати рішення. Проте аналіз педагогічної літератури й реальний педагогічний досвід виявили відсутність єдності поглядів серед учених на роль школи в підготовці людини до соціальної дійсності, її участі у професійному становленні випускників, що і спонукало нас до більш ґрунтовного вивчення означеної проблеми, та осмислення досвіду профілізації старшої школи.

Мета нашої статті полягає в поглибленні наукових уявлень про сутність, зміст, концептуальні основи та принципи профільного навчання.

Виклад основного матеріалу Профільне навчання один із видів диференційованого навчання. Саме тому відправною точкою у з'ясуванні його сутності стануть філософські, педагогічні та психологічні трактування поняття «диференціація».

Диференціація в перекладі з французької «differentiation», з латинського differentia означає поділ, розшарування цілого на різноманітні частини, форми, ступені [2, с. 52]. Відповідно до процесу навчання диференціація може здійснюватися: через розподіл учнів

за успішністю; за здібностями; за інтересами у відповідності з вибором майбутньої професії; за психологічними особливостями; за гендерною ознакою. На сьогоднішній день немає єдиного підходу до визначення сутності поняття «диференціація навчання» воно є об'єктом полеміки багатьох вітчизняних вчених, та вчених зарубіжжя.

Загально психологічні підходи диференціації навчання обґрунтували

В. Штерн і Е. Клапаред. Соціально-філософський аспект проблеми диференціації навчання розкритий у працях Б.Г. Ананьєва, Л.Д. Деміна, В.І. Загвязінського, С.А. Рубінштейна та інших.

У педагогіці в працях дидактів Ю.К. Бабанського, П.П. Блонського, Н.К. Гончарова, М.А. Мельникова. Н.М. Шахмаєва, диференціація розглядається як особлива форма організації навчання з урахуванням типологічних індивідуально-психологічних особливостей учнів і особливого взаємозв'язку «вчитель – учні» Так, Н.М. Шахмаєв [7, с. 297] підкреслював, що для диференціації навчання характерне врахування типових індивідуальних відмінностей. М.Н. Скаткін виділяє диференціацію як родове поняття, що включає в себе індивідуалізацію як поняття видове, «для якого характерне врахування типових індивідуальних відмінностей учнів, прийнято називати диференційованим, а навчання в умовах такого процесу – диференційованим навчанням» [7, с. 272].

У педагогічному словнику Коджаспірової Г.М., Коджаспірова А.Ю. дане поняття трактується « як організація навчальної діяльності школярів коли за допомогою відбору змісту, форм, методів, темпів створюються оптимальні умови засвоєння знань кожною дитиною»; « орієнтація системи освіти на задоволення різних освітніх потреб [2, с. 234]. Узагальнюючи різні підходи до визначення сутності даного поняття слід відмітити, що не дивлячись на наявність відмінностей у формулюванні, спільним для всіх є те, що диференціація навчання – це такий спосіб організації навчального процесу, коли враховуються індивідуально-типологічні особливості особистості (здібності, інтереси, нахили, особливості інтелектуальної діяльності тощо), що дозволяє створити необхідні умови для розкриття і розвитку індивідуальності кожного учня.

В теорії та практиці диференціацію поділяють на внутрішню (рівневу) та зовнішню (профільну):

1) внутрішня (рівнева) – це сукупність методів, форм та засобів навчання, організованих з урахуванням індивідуальних особливостей школярів, на основі виділення різних рівнів навчальних вимог. При цьому не скорочуючи основного навантаження працюючи за єдиними навчальними планами і програмами;

2) зовнішня (профільна) – створення на основі певних принципів (інтересів, нахилів, здібностей, досягнутих результатів, професійних намірів) відносно стабільних груп, у яких відрізняються зміст освіти і навчальні вимоги, що ставляться до школярів. В свою чергу вона поділяється на елективну (гнучку) та селективну (жорстку) диференціацію.

Елективна (гнучка) виражається у:

- створенні гнучких груп з окремих предметів;
- вільного вибору школярами базового, профільного чи поглибленого рівня вивченого предмета в межах одного класу;

- вільний вибір факультативів, позакласних та позашкільних форм роботи.

Селективна (жорстка) виражається у:

- профільних школах;
- профільних класах;
- класах з поглибленим вивченням предметів.

В рамках нашого дослідження особливий інтерес представляє профільна диференціація, що потребує уточнення поняття “профільне навчання”, та розкриття його змісту. Зупиняючись на детальному аналізі “поняття профільне навчання” слід зазначити, що у словнику С. Ожегова профіль визначається як “сукупність специфічних рис, що характеризують яку небудь професію, а також характер виробничого або навчального нахилу підприємства, області” [4, с. 567]. Це дає підстави зробити висновок про те, що профільне – значить має певну прикладну спрямованість на навчання, яке визначається специфікою профілю, а не є лише засобом підготовки старшокласників до вступу у ВНЗ.

Відповідно, профіль навчання – спосіб організації диференційованого навчання, який передбачає поглиблене і професійно зорієнтоване вивчення циклу споріднених предметів [8, с. 3]. Отже, профільне навчання розглядають як один із видів диференційованого навчання. Воно націлене на створення вибору можливостей для реалізації освітніх програм, для задоволення інтересів, нахилів і здібностей учнів з урахуванням їхніх і професійних запитів, які відповідають потребам ринку праці в компетентних кадрах.

Основними документами які регулюють напрями його розвитку є: Державна національна програма «Освіта. Україна у ХХІ столітті»; Закон України про освіту; «Про загальну середню освіту»; Національна доктрина розвитку освіти; «Концепція профільного навчання в старшій школі». Основою профільного навчання виступає Державний стандарт базової і повної середньої підготовки, котрий визначає обов'язків результат навчання для непрофільюючих навчальних предметів. Для профільних предметів зміст освіти визначається програмами, затвердженими Міністерством освіти і науки.

Дана проблема є однією з найактуальніших проблем сьогодення. Значний внесок в розробку питань організації профільного навчання в умовах гуманістичної особистісно-орієнтованої загальної середньої освіти зробили вчені М. Алексюк, Н. Аніскіна, І.Бех, Н. Бібік, А. Голомшток, П. Лернер, Н. Ничкало, І. Осадчий, Н. Побірченко, М. Пряжников, В. Рибалка, Н. Шиян. У наукових роботах ученими формулювалися тенденційні особливості розвитку проблеми профільного навчання як виду диференціації, висловлювалися міркування щодо розробки змістовного й методичного компонентів профільного навчання, висвітлювалися загальні теоретичні питання зовнішньої профільної диференціації.

У Концепції профільного навчання в старшій школі зазначено, що профільне навчання – вид диференційованого навчання, що передбачає врахування освітніх потреб, нахилів і здібностей і створення умов для навчання старшокласників відповідно до їх професійного самовизначення, що забезпечується за рахунок змін у меті, змісті, структурі та організації навчального процесу [3]. Не дивлячись на це, в психолого-педагогічній літературі існує ряд інших тлумачень цього поняття. Його трактують як навчальну працю, спрямовану на вивчення освітніх галузей, що містять типові знання, уміння, й навички, характерні для певної сфери діяльності, професії, спеціальності (Е. Аршанський) [1, с. 42]; вид диференціації навчання в старших класах, що передбачає поглиблене вивчення учнями одного чи декількох предметів, спеціальних курсів. Котрі відповідають вибраному профілю і забезпечують допрофесійну підготовку з метою вибору майбутньої сфери діяльності (І. Якиманська) [9, с. 48]; селективного виду зовнішньої диференціації, пов'язаної з організацією на основі певних критеріїв стабільних класів, у яких зміст освіти й вимоги до засвоєння знань, умінь та навичок школярів суттєво відрізняються. (В. Орлова) [8, с. 125].

Дещо інший підхід, та досить розгорнуте тлумачення профільного навчання дає В. Морозов, він його трактує як “принципово новий підхід до організованої, психологічно і дидактично забезпеченої підготовки молодого громадянина України до свідомого вибору життєвого шляху і можливості на першому його етапі виконувати деякі трудові чи інтелектуальні функції для забезпечення свого життя” [1, с. 44]. Хоча в офіційних документах термін “профільне навчання” визначено, точиться суперечка щодо складових “навчання” чи “освіта”? Більшість авторів віддають перевагу “профільному навчанню”, але існує досить цікава та аргументована точка зору П. Лернера, який визначив профільність як “освіту” [6, с.106]. При цьому зауважуючи: “Якщо навчання то воно зорієнтоване на поглиблене вивчення предмету, а профільність спрямована перш за все на професійне самовизначення особистості, здатної до самореалізації, професійного зростання і соціальної мобільності. Значить, все ж таки освіта”. Є ряд дослідників, які вживають ці терміни як синоніми без відповідного обґрунтування і розмежування їх. Також слід розмежовувати поняття “профільне навчання” і “профільна школа”. Профільна школа є інституціональною формою реалізації профільного навчання. На думку науковців [1] дефініційний аспект даного наукового дослідження передбачає розуміння профільного навчання як більш вузького, що впливає з педагогічного досвіду розвинутих країн, ніж поняття повної загальної середньої освіти. Профільне навчання і профільна школа – це різні поняття і різні об'єкти : елементи першого можуть бути на всіх етапах і ступенях навчання. Вони природні самому навчальному процесу, друге – це окремі ступені, система і структура, які кооперують шкільну

освіту, з професійною діяльністю. Адже, відповідно до Концепції профільного навчання [3] існує внутрішньошкільна форма профільного навчання яка реалізується через профільні класи в загальноосвітніх навчальних закладах, профільні групи в багато профільних загальноосвітніх навчальних закладах, профільне навчання за індивідуальними навчальними планами і програмами загальноосвітніх навчальних закладів, динамічні профільні групи і зовнішня форма його реалізації, це – міжшкільні профільні групи району, шкільного округу, профільна школа інтернатного типу, опорна старша школа з пришкільним інтернатом, навчально-виховний комплекс, міжшкільний навчально-виробничий комбінат, загальноосвітні навчальні заклади на базі вищих навчальних закладів. Отже, дані поняття слід розмежовувати, так як вони є різні за суттю та функціональним призначенням.

Профільне навчання спрямоване передусім на набуття старшокласниками навичок самостійної науково-практичної, дослідницько-пошукової діяльності, розвиток їхніх інтелектуальних, психічних, творчих, моральних, фізичних, соціальних якостей, прагнення до саморозвитку та самоосвіти. Основними завданнями профільного навчання є: 1) створення умов для врахування й розвитку навчально-пізнавальних і професійних інтересів, нахилів, здібностей і потреб учнів старшої школи в процесі їхньої загальноосвітньої підготовки; 2) виховання в учнів любові до праці, забезпеченні умов для їхнього життєвого і професійного самовизначення, формування готовності до свідомого вибору й оволодіння майбутньою професією; 3) формування соціальної, комунікативної, інформаційної, технічної, технологічної компетенцій учнів на допрофесійному рівні, спрямування молоді на майбутню професійну діяльність; 4) забезпечення наступно-перспективних зв'язків між загальною середньою і професійною освітою відповідно до обраного профілю [3].

На думку російських науковців О. Кизим, С. Кропив'янської, П. Лернера, С. Чистякової у цілепокладанні профільного навчання слід виділяти соціально-педагогічну та організаційно-методичну спрямованість. Соціально-педагогічні завдання профільного навчання полягають у: розкритті ролі шкільних предметів для розуміння структури професій; інтеграції шкільних предметів в актуальне знання, необхідне для ефективної трудової діяльності; сприянні проектуванню підлітками своїх життєвих і професійних планів, ідеалів майбутньої професії й можливих моделей досягнення високої кваліфікації в ній. До організаційно-методичних завдань відносять: визначення змісту профільної підготовки учнів старшої ланки, забезпечення поглибленого вивчення окремих циклів предметів, створення умов для диференціації та індивідуалізації з урахуванням особистісних потреб і потреб ринку праці; сприяння рівного доступу до повноцінної освіти різних категорій учнів (розробка індивідуальних освітніх програм); розробка шляхів кооперації школи та різних соціальних установ, розширення спектру позаурочних освітніх послуг [6, с. 108]. Це дає підстави вченим-педагогам [6] виділити такі складники цілей профільного навчання: соціально-педагогічний, організаційно-педагогічний та універсальний. Ці складники конкретизуються в завданнях і визначають роботу сучасних загальноосвітніх навчальних закладів.

Узагальнюючи вище сказане, слід зазначити, що завдання профільного навчання мають комплексний характер, покликані реалізувати ідеї гуманістичної педагогіки та особистісно-орієнтованого навчання. Вирішення поставлених завдань створюють умови повноцінного розвитку всебічно гармонійно розвинутої особистості, здатної до самонавчання, самовдосконалення та професійної самореалізації.

Визначальною тенденцією успішної реалізації профільного навчання є обґрунтування принципів організації профільного навчання в старшій ланці загальноосвітньої школи. Як показує аналіз літературних джерел, дана категорія недостатньо висвітлена вітчизняними та зарубіжними вченими та немає єдності у визначенні основних принципів організації профільного навчання. Так, Концепцією профільного навчання в старшій школі [3] виділені наступні принципи, на яких ґрунтується профільне навчання:

- фуркації (розподіл учнів за рівнем освітньої підготовки, інтересами, потребами здібностями і нахилами);

- варіативності й альтернативності (освітніх програм, технологій навчання і навчально-методичним забезпеченням);

- наступності та неперервності (між до профільною підготовкою і профільним навчанням, професійною підготовкою);

- гнучкістю (змісту й форм організації профільного навчання, у тому числі дистанційного; забезпечення можливості зміни профілю);

- діагностико-прогностичної реалізованості (виявлення здібностей учнів для їх обґрунтованої реалізації на профіль навчання).

Подібної точки зору, у визначенні принципів організації профільного навчання дотримуються П. Лернер, С. Чистякова. Проте, вони обмежуються лише трьома основоположними принципами: регіональності, варіативності і індивідуалізації [6, с. 108]. І. Осадчий, розробляючи проблему створення освітніх округів, запропонував основними принципами розбудови освітніх мереж профільного навчання вважати: дитиноцентризм, демократизм, співробітництво, цільове управління, стимулювання динаміки індивідуальної поведінки та розвитку, збереження та підтримку відмінностей вузлів і модулів мережі, рівноправне партнерство, потужні горизонтальні зв'язки, рефлексію тощо [5, с. 48].

Н. Шиян узагальнюючи різні підходи науковців до означеної проблеми, спираючись на загально дидактичні принципи, виокремила такі принципи профільного навчання:

- принцип цінності особистості (визнання самоцінності особистості кожного учня; надання переваг єдності національних і загальнолюдських цінностей у відношенні до інтересів держави);

- принцип унікальності особистості (неповторність індивідуальності кожного учня, його здібностей; побудова навчально-виховного процесу, спрямованого на максимальний розвиток цієї індивідуальності);

- принцип пріоритетності особистісного розвитку (розгляд процесу особистісного розвитку учня як провідної ланки в освітньому процесі школи, навчання і виховання виступають лише як засіб розвитку особистості);

- принцип суб'єктивності освітнього процесу (по-перше, орієнтація на внутрішню, а не зовнішню мотивацію навчання, по-друге, свобода вибору учнями профілю навчання, всієї своєї життєдіяльності);

- принцип особистісного цілепокладання учня (навчання кожного школяра організується на основі та з урахуванням його особистісних навчальних цілей);

- принцип відбору індивідуальної освітньої траєкторії (учень має право на усвідомлений та узгоджений із педагогом вибір основних компонентів своєї освіти – її значення, цілей, завдань, темпу, форм і методів навчання, особистісного змісту освіти, системи контролю й оцінки результатів);

- принцип емоційно-ціннісної орієнтації навчально-виховного процесу (цілісність почуття і думки в освітньому процесі; ця цілісність людської особистості задається у двох напрямках: на рівні спілкування людини з людиною та на рівні емоційно-ціннісного засвоєння людського досвіду);

- принцип освітньої рефлексії (освітній процес супроводжується його рефлексивним усвідомленням суб'єктами освіти) [8, с. 146-147].

При цьому, Н. Шиян зауважує, що кількість принципів можна зменшити чи збільшити, але слід обґрунтовувати саме ті, дотримання і керування якими дозволяє забезпечити профільне навчання загальноосвітніх закладів. До них належать: принцип варіативності моделей профільного навчання, принцип профілізації змісту освіти на основі внутрішньокласної диференціації [8, с. 148]. Отже, незважаючи на різні підходи у визначенні принципів профільного навчання автори одностайні в тому, що його реалізація має здійснюватися через: індивідуалізацію та широку диференціацію процесу навчання; варіативність і альтернативність навчальних профілів, освітніх програм, технологій, навчально-методичного забезпечення; гнучкості змісту, форм і методів організації профільного навчання; єдності і цілісності теоретичної і практичної підготовки, задля засвоєння і відтворення особистістю цінностей і соціальних норм суспільства в якому вона живе.

Висновки. На підставі системного аналізу науково-педагогічної літератури нами було узагальнено поняття профільне навчання, розкрито його зміст, охарактеризовано основні

завдання та принципи. Базуючись на даних підходах, підводячи підсумок вище сказаного слід відмітити, що проблема нашого дослідження знаходиться в колі найактуальніших освітянських проблем сьогодення. Профільне навчання є магістральним шляхом удосконалення сучасної освіти, що забезпечує можливість багатовимірного руху особистості в освітньому просторі, створюючи оптимальні умови такого руху. Успіх його реалізації, буде залежати від того, наскільки будуть враховані всі відповідні вимоги до його організації, виконані всі необхідні умови. Що саме і визначає перспективність подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кизенко В.І. Педагогічна сутність основних понять профільного навчання / В.І. Кизенко: підручник для директора. – 2003. – № 11-12. – С. 42-45.
2. Коджаспирова Г.М., Коджаспиров А.Ю. Педагогический словарь: для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2000. – 176 с.
3. Концепція профільного навчання в старшій школі / Міністерство освіти і науки України // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – 2003. – № 24. – С. 3-15.
4. С.И. Словарь русского языка: ок. 5700 слов / С.И. Ожегов; ред. Н.Ю. Шведовой. – 18-е изд. – М.: Русский язык, 1986. – 797 с.
5. Осадчий І.Г. До концепцій профілізації та індивідуалізації освіти: базові уявлення і артефакти / І.Г. Осадчий // Підручник для директора. – 2003. – № 11-12. – С. 46-52.
6. Чистякова С.Н. Профильное обучение и новые условия подготовки / С.Н. Чистякова, П.С. Лернер // Школьные технологии. – 2002. – № 1. – С. 101-108.
7. Шахмаев Н.М. Дифференцированное обучение в средней общеобразовательной школе / Н.М. Шахмаев // Дидактика средней школы / Н.М. Шахмаев; [под. ред. М.Н. Скаткина]. – М.: Просвещение, 1982. – С. 269-296.
8. Шиян Н.І. Профільне навчання у школах сільської місцевості: теорія і практика / Н.І. Шиян. – Полтава: АСМІ, 2004. – 442 с.
9. Якиманская И.С. Дифференцированное обучение: «внешние» и «внутренние» формы / И.С. Якиманская // Директор школы. – 2003. – №6. – С. 45-54.

Рецензент: д. пед. н., проф. Вихрущ А. В.